

David Bole, Jani Kozina, Jernej Tiran

David Bole je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani, zaposlen pa je na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika kot višji znanstveni sodelavec. Raziskuje predvsem družbeno-kulturne in gospodarske vidike razvoja manjših industrijskih krajev po Evropi in Sloveniji.

Jani Kozina je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani, prav tako je zaposlen kot znanstveni sodelavec na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika. Njegova področja zanimanja se navezujejo zlasti na industrijski in postindustrijski družbeno-gospodarski razvoj mest in regij.

Jernej Tiran je diplomiral in doktoriral iz geografije na Univerzi v Ljubljani in je tudi zaposlen kot znanstveni sodelavec na Znanstvenoraziskovalnem centru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografskem inštitutu Antona Melika. Njegova raziskovalna področja obsegajo zlasti urbano geografijo, trajnostno mobilnost in politično geografijo.

Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti, Geografski inštitut Antona Melika

INDUSTRIJA IN SOCIALIZEM: OVIRI ALI GONILI PRIHODNJEGA RAZVOJA VELENJA

Uvod

Velenje lahko brez večjih zadržkov označimo za industrijsko in premogovniško mesto. Marjan Tamše¹ je leta 1994 zapisal, da je bil »... Rudnik lignita Velenje v celotnem obdobju svojega obstoja neposredno povezan z razvojem Šaleške doline, ne glede na to, kako želimo ta razvoj prikazovati.« Čeprav ima mesto srednjeveške korenine še vedno zaznavne vsaj s tlorisno zasnovo Starega Velenja,² pa sta ga premogovništvo in kasneje industrija močno zaznamovala in predstavljata njegov *raison d'être*. Mesto je po zaslugi premogovnika po drugi svetovni vojni zraslo in se preobrazilo iz pretežno agrarno-obrtniškega v industrijski kraj s slovesom, ki je presegal Šaleško dolino in je ob svojem sodobnem nastanku dobilo naziv »socialistični čudež«.³ Otipljiv vpliv premogovnika in industrije se ni izkazoval zgolj s prostorskim širjenjem mesta in gradnjo spremljajoče infrastrukture, temveč tudi spreminjanjem pokrajine.⁴ Najbolj vidne spremembe so ugrezanje površja in nastanek nove jezerske pokrajine, zaradi katere je izginilo kar nekaj okoliških vasi, površinski premiki in plazenje zemlje, podnebne spremembe

¹ Marjan Tamše, »Perspektiva razvoja Šaleške doline«, v: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/95, ur. Ivo Stropnik (Velenje, 1994), str. 126.

² Maja Topole, »Vpliv geografskih razmer na poselitve in promet v Mestni občini Velenje«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 28.

³ Jože Hudales, »Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960«, (Ljubljana, 2015), str. 19–20 (dalje: Hudales, 2015).

⁴ Matija Zorn, Jernej Tiran, Mateja Breg Valjavec, »Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 202–212.

zaradi vpliva površinskih vod ter onesnaženje zraka zaradi bližnje termoelektrarne.⁵

Podobno izrazite so bile tudi družbeno-kulturne in politične spremembe, saj se je začela ustvarjati povsem nova krajevna identiteta. To je sicer splošna značilnost mest, ki temeljijo na premogovništvu ali izraziti ikonični industrijski panogi. Premogovniška ali industrijska mesta po svetu so si po določenih značilnostih presenetljivo podobna, ne glede na lokacijo. Manjša premogovniška in industrijska mesta iz oddaljene Japonske⁶ ali Avstralije⁷ imajo nenavadno veliko stičnih točk z Velenjem, od hitre rasti iz kmečkih v pomembna proizvodna središča do razvoja specifične industrijske identitete. Ta identiteta običajno vključuje elemente,⁸ kot so močna pripadnost določenemu poklicu ali družbenem razredu (npr. rudarjem), podjetju (npr. rudniku ali tovarni) in lokalni skupnosti, ter poudarjene vrednote, kot so solidarnost in občutek za pravičnost, po drugi strani pa tudi odvisnost od toge družbene hierarhije v teh skupnostih. Tradicionalna industrijska mesta po svetu nadalje družijo tudi sorodne razvojne težnje. Številna so prešla podobne razvojne faze, od veličastnih začetkov, ko so bila sinonim razcveta in svetovljanstva, do stagnacije in krčenja zaradi okoljskih vprašanj, globalizacije in tehnoloških sprememb. Na nek način so tradicionalna industrijska mesta zlasti v Evropi postala živi spomeniki, ki pa se težko vklapljajo v sedanje razvojne paradigme.

⁵ Miran Lukaček, »Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline«, (Velenje, 2019), 307 str.

⁶ Regine Mathias, »Regional identity in the making? Industrial heritage and regional identity in the coal region of Northern Kyūshū in Japan«, v: *Industrial Heritage and Regional Identities*, ur. Christian Wicke, Stefan Berger, Jana Golombek (2018), str. 136.

⁷ Hannah Della Bosca, Josephine Gillespie, »The coal story: Generational coal mining communities and strategies of energy transition in Australia Energy Policy«, št. 120 (2018), str. 734–740.

⁸ Alexia Sanz-Hernández, »How to change the sources of meaning of resistance identities in historically coal-reliant mining communities«, *Energy Policy*, št. 139 (2020), 11 str.

Ko govorimo o razvoju tradicionalnih industrijskih mest, obstajata v ekonomskogeografski literaturi dva koncepta, ki sta pomembna tudi za razmišljanje o prihodnosti Velenja. To sta koncepta učinka zaklepanja (angl. lock-in effect) in iskanja nove poti (angl. path renewal).⁹ Prvi predstavlja bolj negativen, drugi pa pozitiven razvojni koncept. Učinek zaklepanja se na gospodarski ravni izkazuje s prevlado ene same dejavnosti (premogovništvo ali ena industrijska panoga), ki »zaduši« ostale dejavnosti in jim onemogoča razvoj. Učinek zaklepanja se izkazuje tudi na politični in družbeno-kulturni ravni, ko se ozek krog političnih elit poveže z glavno gospodarsko aktivnostjo in onemogočijo pluralnost oziroma skušajo ohraniti obstoječa družbena razmerja in kulturno hegemonijo v skupnosti. Na dolgi rok tovrstni model razvoja vodi k počasnemu nazadovanju, saj duši nove družbene in gospodarske pobude in zmanjšuje odpornost na globalne krize. Na žalost je v evropskih tradicionalnih industrijskih mestih učinek zaklepanja pogost razvojni model.

Obstaja pa tudi pozitivnejša plat razvoja, ki jo razložimo s konceptom iskanja novih poti. V tem primeru postane tradicionalna industrija osnova za ustvarjanje novega gospodarskega pa tudi širšega družbenega razvoja. Iz premogovništva se lahko razvije na primer trajnostna energetika, industrijska dediščina in kultura pa postaneta sestavini, na katerih temeljijo nove inovacije, na primer v gospodarstvu, turizmu, kulturnih ali prostovoljnih dejavnostih ... Ustvarjanje novih poti iz obstoječe industrijske je prav tako dokumentirano, na primer v premogovniškem in industrijskem mestu Zwickau v Nemčiji.¹⁰ Prvi pogoj zanje je odprtost gospodarstva in celotne skupnosti ter pripravljenost na sodelovanje med

⁹ Geoff Willson, »Community resilience: path dependency, lock-in effects and transitional ruptures«, *Journal of Environmental Planning and Management*, št. 57-1 (2014), str. 1–26.

¹⁰ Franziska Görmär, Jörn Harfst, »Path Renewal or Path Dependence? The Role of Industrial Culture in Regional Restructuring«, *Urban Science*, št. 3–4 (2019), str. 106.

prevladujočo industrijo in raziskovalno-izobraževalnimi institucijami v mestu.

Kljub vsemu pa je Velenje nekoliko drugačno od zahodnih industrijskih mest. Njegov nastanek je resda povezan z lignitom in industrijo, a hkrati je to tudi posledica socialistične industrializacije in ideologije izgradnje »utopične« delavske družbe.¹¹ Zato v resnici industrializma in socializma v Velenju ne moremo obravnavati ločeno, saj sta zapisana v DNK mesta. Pina Špegel¹² si je zgodovinski razvoj mesta zamislila skozi posamezne problemske osi in identificirala ideologijo socializma kot dejavnika zgodovinskega razvoja mesta: od »Žgankovega rudarskega mesta« v 50. in 60. letih do »Titovega mesta« v 80. letih prejšnjega stoletja. Industrija in socializem sta dejavnika nastanka, rasti in ustvarjanja pozitivnih vrednot prebivalcev mesta, hkrati pa sta ustvarila mnoge krivice in v sedanjosti lahko predstavljata oviro novim idejam in novemu razvoju. Zato je potrebno poudariti, da oba omenjena dejavnika ne smemo omejevati zgolj na gospodarsko ali ideološko razsežnost, temveč moramo poudariti tudi njun vpliv na kulturno in družbeno stvarnost mesta.

Po kateri poti bo šlo mesto v prihodnje? Ali bo ustvarjalo nove poti iz tradicije industrije in socializma ali pa se bo zapiralo in omejevalo raznolikost in ustvarjalnost? Kako lahko uporabi pozitivne vidike, povezane z dominantno industrijo in vrednotami iz obdobja nastanka mesta v prihodnjih razvojnih strategijah in inovacijah? Navedena vprašanja so pomembna za sodobno Velenje, saj se zdi, da je na nekakšnem razpotju. Tradicionalna industrijska baza se ruši, napovedujejo se odpuščanja delavcev,¹³ prav tako so na tnalu

¹¹ Hudales 2015, str. 19–20.

¹² Pina Špegel, »Družbena transformacija Velenja iz industrijskega mesta v kulturno središče Šaleške doline«, diplomsko delo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (Koper, 2011), 153 str.

¹³ V času pisanja prispevka je Gorenje napovedalo odpuščanje 2000 delavcev, od tega 1000 v Velenju (glej: Delo, 24. 4. 2020: Ali Gorenje napoveduje val odpuščanj?).

vrednote mestnega prebivalstva, kot so medetnično sožitje¹⁴ ali solidarnost v primeru epidemije Covid-19.¹⁵

V prispevku predstavljamo rezultate raziskave, ki je potekala v letih med 2017 in 2020 v okviru mednarodnega projekta Svetla prihodnost za temna mesta. Glavni namen je bil raziskati omenjena vidika Velenja – tradicionalno industrijo in premogovništvo ter socialistično dediščino – ter kako ju uporabiti na način, da omogočata nove razvojne poti (path renewal) in ne vodita v negativne učinke zaklepanja (lock-in effect). To smo naredili s tremi raziskavami.

Prva je raziskava vidnih simbolov industrije in socializma v mestu, s katero lahko ocenimo današnji odnos prebivalcev mesta do njiju. Zanima nas, kaj nam ti simboli govorijo, kaj želijo z njimi prebivalci sporočiti »svetu« oziroma ali se sramujejo ali so ponosni na svojo industrijsko in socialistično dediščino.

Druga je analiza zgodb oziroma pripovedi prebivalcev in prebivalcev o pretekli in današnji vlogi industrije in socializma v mestu. Pripovedi so primerno raziskovalno orodje, saj so interpretacije zgodovinskih dogodkov, ki poustvarjajo današnje vrednote in percepcijo lastne zgodovine oziroma »so spoj med osebno zgodbo posameznika in širšo družbeno strukturo«. ¹⁶ Analiza pripovedi nam tako omogoča vpogled v pozitivne in negativne vrednote industrializma in socializma v mestu.

Tretji raziskava skuša ugotoviti, kako sta industrializem in socializem vplivala na zgodovino družbenega inoviranja v mestu in kako bi lahko unovčili njune pozitivne plati za ustvarjanje novih razvojnih poti. Ta del je potekal s sode-

¹⁴ Velenje je leta 2018 postalo središče medijskega zanimanja zaradi t. i. »plakatne afere«, ko so se pojavili plakati z nacistično vsebino, katerih avtorstvo in namen je še vedno kamen spotike (glej: RTV Slovenija 24. 6. 2018: V Velenju plakati z nacističnimi simboli).

¹⁵ Zaradi sprva odklonilnega mnenja občanov se je zdelo, da ti odrekajo solidarnost z osebami v karanteni v hotelu Paka (glej: Delo, 27. 3. 2020: Dogovor v Velenju: za nastanjenje v hotelu Paka bo skrbela občina).

¹⁶ Catherine Kohler Riessman, »Narrative Analysis«, v: Narrative, Memory and Everyday Life, ur. Nancy Kelly in ostali (2005), str. 6.

lovanjem domačinov kot soraziskovalcev (tako imenovano participativno raziskovanje) in ima tudi praktično vrednost.

S tem želimo pokazati na edinstvenost tradicionalnih industrijskih krajev,¹⁷ ki jih ne prikazujemo zgolj kot »problemska« ali »statična« območja, temveč kot družbeno-kulturno živahne skupnosti, ki nosijo velik potencial za prihodnost.

Zasnova raziskave

Raziskavo simbolov v mestu smo zasnovali tako, da smo popisali vse vidne in tudi nevidne simbole industrije (k njej prištevamo tudi premogovništvo) in socializma v mestu – ne le spomenikov, napisov, zgradb, ampak tudi zvokov, strokovnih besedil, strategij, razstav in podobno. Leta 2018 smo tako popisali vse simbole v mestu s pomočjo terenskega dela, jih fotografirali in nato določali njihovo sporočilnost – torej kaj »prišlekom« omenjeni simboli želijo sporočiti. Pri tem smo ocenjevali, ali se ti simboli pojavljajo večkrat, kako so ohranjeni, kakšen je odnos prebivalcev do njih in podobno.

Analiza pripovedi temelji na intervjuvanju 23 ključnih udeležencev s področij gospodarstva (13), znanosti in kulture (4), občine (3) in civilne družbe (3). Izbor področij se nanaša na model četverne vijačnice (angl. quadruple helix model), ki je pogosto uporabljen koncept vključevanja relevantnih udeleženihih v urbani in regionalni razvoj.¹⁸ S pomočjo zbranih pripovedi smo želeli prikazati kolektivno znanje, spomine, čustva in razmišljanja, ki oblikujejo in razkrivajo družbeno-kulturne posebnosti mestnega razvoja v navezavi na industrializem, socializem in novejši razvojne paradigme.¹⁹

¹⁷ Velenje označujemo kot industrijski kraj, kamor poleg klasične proizvodnje uvrščamo tudi premogovništvo in ostale rudarske dejavnosti.

¹⁸ Simona Cavallini, Rossella Soldi, Julia Friedl, Margherita Volpe, »Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth«, Committee of the Regions, (2016), 158 str.

¹⁹ David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan,

V raziskovanje lokalnih družbenih inovacij smo se najprej poglobili sami: prepoznali smo nove prakse, storitve, proizvode, pravila, predpise ali organizacijske oblike iz preteklosti in sedanjosti, ki vsaj deloma ustrezajo novodobnim definicijam družbenih inovacij. Nato pa smo na drugi od skupno treh delavnic, ki smo jih izvedli med novembrom 2018 in aprilom 2019, ugotovitve delili z domačini, ki so seznam dopolnili. Nadalje smo se poglobili v štiri izbrane inovacije in s pomočjo prebivalcev skušali doumeti, zakaj so bile uspešne. V drugem delu te delavnice smo prepoznavali ključna razvojna vprašanja mesta. Pri tem smo izhajali iz ocene družbene trajnostnosti, ki smo jo oblikovali na prvi delavnici, in udeležencem dali nalogo, da v več krogih (najprej v parih, nato v skupinah, potem pa vsi skupaj) razvrstijo 10 slabosti oziroma težav mesta od najmanj do najbolj pereče. Na zadnji, tretji delavnici pa smo za 3 najbolj pereče težave iskali praktične rešitve po vzoru družbenih inovacij. Udeležence smo razdelili v 3 skupine, postopoma opredelili srž problema in pričeli razvijati ideje s pomočjo predhodno pripravljenih delovnih listov.

Analiza simbolov industrije in socializma v Velenju

Analiza simbolov je pomembna, saj nam simbolična pokrajina sporoča kolektivno identiteto skupnosti. Vidni in nevidni, otipljivi in neotipljivi simboli imajo pomembno funkcijo v prostoru: so sredstvo za sporočanje in utrjevanje prevladujočih vrednot in zgodovine med prebivalci skupnosti, hkrati pa so sredstvo za sporočanje teh vrednot zunanjim obiskovalcem.²⁰ V preglednici 1 so glavni rezultati pregleda

Jernej Tiran, »Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia«, spletni vir: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_velenje_final_en.pdf (2018) (dalje: Bole in sodelavci, 2018).

²⁰ Miroslav Šifta in Pavel Chromý, »The Importance of Symbols in the Region Formation Process«, Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, št. 71.2 (2017), str. 98–113.

simbolov industrije in socializma v mestu, ki je bila opravljena leta 2018²¹ po postopku, opisanem v 2. poglavju.

Preglednica 1: Simboli industrije ter socializma v Velenju.

Tip simbolov	Primeri simbolov	Glavne ugotovitve v Velenju
mestna pokrajina (angl. <i>townscape</i>)	1. zgradbe industrije in premogovništva 2. tloris, značilna arhitektura 3. antropogene pokrajinske oblike 4. spominska obeležja na javnih prostorih 5. grafiti, murali	V mestni veduti so simboli industrije dobro vidni, tako z obstoječimi stavbami (Gorenje, Premogovnik) kot opuščenimi. Pokrajinski elementi (jezera, erozijska žarišča) so del mestne pokrajine. Spominska obeležja (Tito, Rudar, Žgank) so vzdrževana in dobro vidna.
dediščinske ustanove	6. muzeji in razstave	Sedem razstavnih prostorov, ki so neposredno in posredno vezani na industrijo in socializem, med drugim Muzej premogovništva in Muzej Velenje (stalna zbirka).
turistične in gostinske aktivnosti	7. turistični paketi 8. spominki 9. kulinarika	Turistična ponudba je močno vezana na socializem (»socialistična tura po mestu«, sladoled Tito), spominki in kulinarika ponudba dodatno še na premogovništvo (Lignit burger).

²¹ David Bole, Primož Gašperič, Drago Kladnik, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, "T 3.2: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia," ZRC SAZU (Ljubljana, 2018), 11 str.

kulturne aktivnosti	10. ustvarjalna uporaba proizvodnih stavb 11. glasba in literarna besedila 12. popularna kultura 13. festivali	Deloma se stari proizvodni objekti uporabljajo za ustvarjalne in kulturne dejavnosti (Stara pekarna), deloma pa je uporaba še na idejni ravni (Klasirnica). Festivali so zgolj posredno povezani z vrednotami industrije in socializma (praznovanje dneva mladosti). Zlasti premogovništvo je močno izraženo v popularni glasbi in leposlovni literaturi (pisatelj Peter Rezman).
mestni simboli in krajevna imena	14. grb, zastava in himna 15. krajevna imena	Mnoga imena športnih klubov (NK Rudar, RK Gorenje Velenje) in ulic (Rudarska cesta) so povezana z industrijo. Himna občine (Graditeljem Velenja) slavi nastajanje mesta.
strokovna besedila	16. strategije, dokumenti, prostorski in drugi načrti občine	Strateški, razvojni in sektorski dokumenti skoraj ne omenjajo industrije ali socializma. Izjema je strategija turizma.

Velenje s pomočjo snovnih in nesnovnih simbolov sporoča, da je industrijsko mesto, ki je nastalo v obdobju socializma. Ločimo lahko dve glavni pripovedi. Prva pripoved, ki se odraža s simboli, je povezana s časom izgradnje mesta in jo lahko poimenujemo »socialistična nostalgija«. Sodobno mesto je bilo zgrajeno na ideološki osnovi kot socialistična utopija v značilni modernistični obliki. Mesto je polno dobro ohranjenih in arhitekturno kakovostnih modernističnih zgradb in spomenikov, čeprav so bili deloma spremenjeni.²² Ta nostalgija se s povzdigovanjem simbolov socialistične preteklosti prenaša na mlajše generacije tudi s priljubljenimi kulturnimi simboli v kavarnah, restavracijah in razstavah

²² Rok Poles, »Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 81–98.

Tudi lokalna kulinaricihna ponudba kaže na odnos do polpretekle zgodovine. (Foto: Primož Gašperič).

Simboli socialistične nostalgije, namenjeni obiskovalcem Velenja. (Foto: Peter Kumer)

Simbol premogovništva, ki nas prička ob prihodu v mesto. (Foto: Jernej Tiran)

Tudi na nesnovni ravni so simboli socializma izraziti, saj se v besedilih razstav in turistične ponudbe v ospredje postavlja ideale, ki izvirajo iz socialistične preteklosti, kot so solidarnost, prostovoljno delo in krepitev skupnosti (Slika 2).

Druga pripoved je industrijska, v resnici pa je neločljivo povezana s prvo. Gradnja »socialističnega čudeža« namreč temelji na ustvarjanju idealne industrijske (proletarske) družbe. Industrijsko bistvo mesta predstavljajo spomeniki (Slika 3), arhitektura in pop kultura, deloma se pojavlja v muzejih in na razstavah, tudi v zemljepisnih in krajevnih imenih. Industrija in premogovništvo sta bila dolga leta razlog za priseljevanje številnih družin v mesto, zato njuni simboli sporočajo ponosno držo.²³ Nekoliko kontradiktorno je, da uradni dokumenti MOV ne uporabljajo omenjenih simbolov. Čeprav se zdi, da ti pridejo prav uveljavljenim političnim strukturam za utrjevanje svoje pozicije na levem političnem polu, želijo mestne strategije sporočati bolj »sodobno« post-industrijsko zgodbo Velenja in ga predstavljajo kot odprto, inovativno mlado mesto. Možno je, da želijo občinske oblasti s tem ustvariti novo »tržno znamko«, da bi bilo mesto bolj privlačno za mednarodne investitorje.

Raziskava simbolov torej odseva kolektivno identiteto skupnosti: videti je, da je Velenje mesto, ki je ponosno na svoje korenine industrializma in socializma. A potrebno je opozoriti, da gre pri tem za prikaz prevladujoče pripovedi, ki ni nujno povezana z vrednotami vseh skupin prebivalcev. Običajno namreč obstajajo tudi alternativne ali skrite pripovedi, ki stežka pridejo v ospredje, a nudijo dodaten, bolj objektivni in pester pogled na identiteto mestnega prebivalstva. Tem posvečamo več pozornosti v nadaljevanju.

²³ Peter Kumer, »Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 123–135.

Pripovedi udeležencev o preteklem, današnjem in prihodnjem razvoju Velenja

Pripovedi na osnovi intervjuvanja urbanih udeležencev z različnih področij gospodarskega in družbenega življenja lahko v grobem razdelimo na prevladujoče in alternativne, ki jih lahko dodatno razdelimo na ključna obdobja preteklega, sedanjega in prihodnjega razvoja (preglednica 2). Prevladujoče pripovedi v diskurzu javnega življenja vsebujejo pretežno pozitivno konotacijo, medtem ko alternativne pripovedi zaradi manjše pozornosti ali zavedanja vodilnih struktur uživajo skrit in negativen značaj. Pomembno je, da se mesto zaveda obeh plati medalje in za svoj prihodnji razvoj tako maksimizira prednosti kot minimizira slabosti.

Preglednica 2: Prevladujoče in alternativne pripovedi o temeljnih obdobjih razvoja Velenja.

Izgradnja sodobnega socialističnega in industrijskega mesta (1945–1991)	
Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
☐ vrednote socializma (udarništvo, tovarištvo, enakost, večkulturnost, medsebojno spoštovanje in solidarnost)	☐ udarniško delo kot (ne) prostovoljna dejavnost
☐ sodobne družbene prakse, ki temeljijo na vrednotah socializma (prostovoljstvo, društveno udejstvovanje ter občinska podpora storitvam in družbenim dejavnostim)	☐ razlaščenje lastnikov zemljišč zaradi ugrezovanja tal ali širitve mesta
☐ socialistična jugonostalgija	☐ politična ideologizacija
☐ dejaven mladinski sektor	
☐ učinkovito, inovativno in družbeno odgovorno gospodarstvo	
Družbeno-gospodarska tranzicija in okoljska sanacija (1991–2020)	

Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
☐ propad socializma in vnašanje zahodne kapitalistične miselnosti ☐ okoljska sanacija in zviševanje kakovosti življenja	☐ napetosti med domačini in prišleki (zlasti čedalje številnejšimi albansko govorečimi priseljenci) ☐ napetost med tujimi oziroma neavtohtonimi lastniki in menedžerji večjih industrijskih podjetij in lokalno skupnostjo (zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij)
Negotova (post)industrijska prihodnost	
Prevladujoča pripoved	Alternativna pripoved
☐ prestrukturiranje gospodarstva, modernizacija industrije (industrija 4.0) in prihod novih podjetij ☐ krepitev zelene energije in industrije ☐ razvoj turizma (usposabljanje in privabljanje kadrov ter izgradnja infrastrukture) ☐ kakovostno bivalno okolje	☐ pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije ☐ »knapovska« mentaleta

Rezultati kažejo, da kolektivni spomin ohranja socializem in industrializem v obdobju 1945–1991 v pozitivni luči predvsem z vidika vrednot, ki so tedaj krepile družbeno kohezijo.²⁴ To so vrednote tovarištva, enakosti, večkulturnosti, medsebojnega spoštovanja in solidarnosti, ki imajo po mnenju intervjuvancev ideološko ozadje, povezano z delom kot temeljno vrednoto in kulturno prvino tedanjega časa. Združe-

²⁴ Jani Kozina, »Vrednote industrijskega mesta v postsocialističnem kontekstu«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 111–122.

valna nota dela in medsebojna pomoč ter »ščitenje hrbta« se je iz rudniških rovov prenesla tudi na površje in se zažrla v ostale pore družbeno-gospodarskega življenja. Velik del Velenja je bil v duhu tistega časa zgrajen na temelju udarnišтва in samoprispevkov, pri čemer je šlo za zavestno dejanje samoodpovedi dela osebnega standarda v korist skupne solidarnosti za dvig družbenega standarda. Ob močno poudarjenem in prisotnem medgeneracijskem dialogu so omenjene vrednote v mestu v veliki meri prisotne še danes in se prevajajo v sodobne družbeno-kulturne prakse, kot so institucionalizacija določenih prostovoljnih aktivnosti in nevladnega sektorja ter občinska podpora družbenim dejavnostim, kot so prostovoljstvo, skrb za starejše ali gibalno ovirane in počitniško dnevno varstvo otrok.²⁵ Zlasti med starejšim prebivalstvom, ki je socializem dejavno izkusilo v času svoje mladosti, je zaznati nostalgичno naklonjenost do nekdanjih časov, medtem ko mlajši nadaljujejo kulturo dejavnega družbenega sodelovanja. Po besedah mnogih intervjuvancev mesto omenjene vrednote v duhu socialistične nostalgije zavestno neguje in je nanje zelo ponosno.

Do pozitivnega družbenega razvoja v Velenju pa je lahko prišlo le s preoblikovanjem starega premogovniškega gospodarstva v napredno industrijo, ki temelji na inženirskih praksah in skritem znanju (angl. tacit knowledge). Gonilni sili razvoja sta bila ves čas premogovnik in Gorenje. Premogovnik je bil nekoč preizkusni kamen za najnovejše tehnike izkopavanja lignita v Evropi, Gorenje pa je vseskozi uveljavljalo nove pristope in eksperimentiralo z inovacijami. Poleg tega je predvsem premogovnik kot družbeno odgovorno podjetje spodbujal družabno življenje z gradnjo kulturnih, športnih in rekreacijskih objektov ter podpiranjem družbenih programov v mestu, kar je bil tako kot v drugih industrijskih mestih eden od načinov za privabljanje potrebne delovne sile

²⁵ Claire Gordon, »Identifying social innovations in industrial towns: a comparative perspective« (London, 2019), 41 str.

od drugod.²⁶

Ob vseh pozitivnih plateg nekdanjega razvoja pa je treba navesti, da v mestu obstajajo tudi nekatere manj vidne pripovedi, ki predstavljajo negativne vidike izgradnje mesta v obdobju pred osamosvojitvijo. Te se nanašajo predvsem na naravo udarniškega dela in razlašanja zemljišč zaradi ugrezanja tal in širitve mesta za potrebe gospodarskih in negospodarskih dejavnosti. Po mnenju intervjuvancev naj sicer ne bi bilo nobenega dvoma, da je udarniško delo opravljalo vlogo družbenega veziva in da so ga ljudje z veseljem in ponosom opravljali. A se je treba tudi zavedati, da je bilo po pričevanjih nekaterih tudi nekakšen »prostovoljni ‚muss‘«, saj je pripomogel k pridobitvi delavskih in socialnih ugodnosti (na primer upravičenost do stanovanja). Prisilno razlašanje zemljišč in preseljevanje lastnikov pa je pri mnogih Velenjčanih pustilo še danes prisotne čustvene posledice, ki terjajo epilog od odgovornih in vodilnih struktur mesta. Te pripovedi je moč povezati s tedanjim totalitarnim načinom vladanja. Tako je ena od skritih zgodb tudi politična ideologizacija, ki korenini v nedemokratični preteklosti in se še danes kaže v prepredenosti politike z ideološkimi vprašanji in pretirani politizaciji družbenega življenja.

Propad socializma je poleg sprememb družbeno-gospodarske ureditve prinesel tudi izzive na okoljskem področju, saj je intenzivna industrializacija povzročila degradacijo okolja in zmanjšano kakovost bivanja. Pod vplivom širokega družbenega in okoljskega gibanja, ki se je začelo že konec 80. let, se je začela sanacija Šaleške doline, ki velja danes za zgled tovrstne ureditve v svetovnem merilu. Vnašanje zahodne kapitalistične miselnosti je imelo tako v obdobju tranzicije številne pozitivne vplive na gospodarstvo in okolje, vendar pa je s tem vplivala tudi na razkroj nekoč močnejših družbenih vezi. Obstaja nevarnost, da načela strpnosti,

²⁶ Leen Beyers, »From Class to Culture: Immigration, Recession, and Daily Ethnic Boundaries in Belgium, 1940s–1990s«, *International Review of Social History*, št. 53-1 (2008), str. 37.

večkulturnosti, solidarnosti in družbene enakosti, na katerih je mesto nastalo, bledijo zaradi vse večjega poudarjanja individualizma in konkurenčnosti, pa tudi zaradi vse manjše vloge javnega sektorja ter liberalizacije in privatizacije gospodarstva. Predstavniki civilne družbe so prepričani, da so bili velenjski ljudje nekoč bolj povezani in nagnjeni k solidarnosti. Izpostavljajo, da je bilo za »malega človeka« v socialističnih časih bolje poskrbljeno, s tem ko so jim bila zagotovljena velika, prostorna in svetla stanovanja, dopustovanje in delo. To je bil pogled oblasti na izboljšanje življenjskih razmer rudarjev, ki veliko časa preživijo pod zemljo.

Družbeni izzivi se danes kažejo v napetostih med različnimi skupinami, kot so domačini in prišleki (predvsem novejši albansko govoreči priseljenci) ter tuji oziroma neavtohtoni industrialci in lokalna skupnost. Ti izzivi kažejo na slabitev socialističnih vrednot, na katerih je mesto nastalo. Konflikte sprožata predvsem porast nestrpnosti do priseljencev in zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij. Po mnenju nekaterih intervjuvancev napetosti med lokalnim prebivalstvom v veliki meri izhajajo iz dožemanja domačinov, da prišlekom pripada nesorazmerno visok delež socialnih ugodnosti. Večina težav se nanaša predvsem na sodobno integracijo čedalje številnejših albansko govorečih priseljencev, ki obenem govorijo »drugačen« jezik. Intervjuvanci poudarjajo, da naj bi bili na novo priseljeni Albanci težko dostopni. Delujejo kot zaprte skupine, ne znajo slovenskega jezika ter so dojeti kot breme lokalnemu okolju. Ob tem naj bi bila krivda predvsem na državi, ki nima integracijske politike, odgovornost pa prelaga na pleča občin in nevladnih organizacij.

Druga prepoznana družbena napetost se nanaša na lokalno skupnost in tuje oziroma neavtohtone lastnike oziroma menedžerje večjih industrijskih podjetij. Včasih tega konflikta ni bilo, saj je bila povezanost med gospodarstvom in lokalno skupnostjo zelo močna. Na čelu industrijskih gigantov so bili še do nedavnega vseskozi domačini, ki so ob vodenju podjetij skrbeli tudi za kakovost življenja v mestu. S prihodom novih lastnikov oziroma menedžerjev iz drugih delov

Slovenije ali celo iz tujine se zmanjšujeta vloga in pomen družbene odgovornosti podjetij, še zlasti, ko gre za vprašani skrbi za okolje in razvoja izobraževanja.

Pogled v prihodnost kaže, da se mesto zaveda, da bodo razmere po zaprtju premogovnika bistveno drugačne. Prišlo je tudi že do sprememb v poslovanju Gorenja, ki ga je leta 2018 kupilo kitajsko podjetje Hisense. Sogovorniki poudarjajo, da se mora Velenje pripraviti na dolgoročno prestrukturiranje in industrijsko posodobitev. Prihodnost vidijo zlasti v krepitvi zelene energetike in industrije, razvoju turizma ter nadaljnji skrbi za kakovost bivalnega okolja.

Kljub globokemu zavedanju o omejenih možnostih obstoječe industrije in vse bolj pereči potrebi po gospodarskem prestrukturiranju je v mestu zaznati pomanjkanje bolj specifične razvojne vizije. Lokalne oblasti se zavedajo, da proces preobrazbe identitete mesta v 21. stoletju še zdaleč ni končan. Eden od omejujočih razvojnih dejavnikov v Velenju je »knapovska mentaliteta«, ki jo na eni strani označujejo elementi klientelizma, nepotizma in korupcije, na drugi strani pa neambicioznost in resigniranost. Po mnenju nekaterih intervjuvancev menedžerji v podjetjih niso izbrani po svojih sposobnostih, pač pa ti pridejo do svojega položaja s poznanstvi. Vendar pa »knapovska mentaliteta« ni značilna samo za velika podjetja. Lahko jo najdemo tudi v drugih sferah političnega, družbenega in gospodarskega življenja. Poleg tega tovrstnih težav ni mogoče zaznati le v vodilnih krogih, temveč tudi med ostalimi prebivalci Velenja, za katere se velikokrat zdi, da sledijo enaki inerciji in niso dovolj ambiciozni.

Iz pripovedi intervjuvancev je moč ugotoviti, da so v mestu ponosni na dosežke socializma in industrijske tradicije, ki bi jih bilo mogoče uporabiti za razvoj tehnoloških in družbenih inovacij. Zavedajo se pozitivnih vidikov preteklega razvoja, ki jih v prilagojeni obliki ohranjajo in razvijajo tudi sedaj. Obenem se zavedajo njihove krhkosti, ki pod vplivom neoliberalizma v nekaterih primerih izgubljajo veljavo in predstavljajo izziv prihodnjega razvoja mesta.

Pretekle in sedanje družbene inovacije v mestu

Na osnovi omenjenih analiz smo se lotili participativne raziskave, v kateri smo iskali pretekle in nove družbene inovacije, ki bi lahko dosegle pozitivne učinke za lokalno skupnost. Družbene inovacije so nove ideje, proizvodi, storitve in modeli, ki zadovoljujejo družbene potrebe in ustvarjajo nove družbene odnose in oblike sodelovanja. Družbene inovacije niso dobre le za družbo, ampak izboljšujejo tudi njeno zmogljivost, da ukrepa in jo tako opolnomoči.²⁷ Zanje je značilno: 1) sodelovanje in kompleksnost razmerij med vpletenimi akterji, 2) da gre za proces oblikovanja rešitev za najbolj pereča družbena vprašanja ter 3) da družbene inovacije izhajajo iz specifičnega geografskega, političnega, kulturnega in zgodovinskega konteksta.^{28, 29} Koncept družbenih inovacij je v zadnjem času postal zelo popularen tako med akademiki kot med praktiki tudi v Sloveniji. Razloge zato lahko iščemo v naraščajočih družbeni neenakosti in socialni izključenosti ter krepitvi pomena družbenih vidikov trajnostnega razvoja.

Z vidika družbenih, gospodarskih in političnih okoliščin ter posledičnega spreminjanja potreb mesta smo preučili odzive lokalne skupnosti nanje v štirih, deloma prekrivajočih se zgodovinskih obdobjih. Skupno smo prepoznali 21 novih storitev, praks, proizvodov, organizacijskih oblik ali pravil ali

²⁷ Empowering people, driving change: Social innovation in Europe, (Luxembourg, 2011), str. 9, spletni vir: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native>

²⁸ Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer, »Social Innovation: A Sympathetic and Critical Interpretation«, v: Social Innovations in the Urban Context, ur. Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer (e-book, 2016): str. 8.

²⁹ Jean-Marc Fontan, Juan-Luis Klein, Diane-Gabrielle Tremblay, »Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building«, v: The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization, ur. Paul Drewe, Juan-Luis Klein, Edward Hulsbergen (e-book, 2008): str. 18.

predpisov, ki vsebujejo elemente družbenih inovacij (preglednica 3).

Za najpomembnejšo družbeno inovacijo v obdobju socializma (1945–1991) smo prepoznali udarniško delo (slika 4), ki se je v Jugoslaviji prvič pojavilo v prvih mesecih po koncu 2. svetovne vojne. Potekalo je v obliki prostovoljnega neplačanega fizičnega dela ob sobotah in nedeljah kot posnemanje ruske pooktobrske revolucionarne tradicije. Do leta 1951 je bilo udarniško delo večinoma omejeno na premogovnik v obliki tekmovanja za povečanje proizvodnje. Po prihodu Nestla Žganka na čelo premogovnika konec leta 1950 pa se je udarniško delo razmahnilo tudi »zunaj jame« in z njim se je v naslednjih dobrih desetih letih zgradila večina objektov družbene infrastrukture nastajajočega mesta (kompleks Turističnega jezera, ceste, otroška igrišča, osnovne šole, Sončni park, regulacija reke Pake itn.).³⁰

Osrednja korist udarniškega dela je bila poleg finančno ugodne fizične izgradnje novega mesta v novem družbeno-političnem sistemu predvsem v vplivu, ki ga je imelo na zavest tedanje in prihodnjih generacij Velenjčanov. Graditelji novega mesta, ki so se tudi sami udeleževali udarniških akcij, so bili prepričani, da udarniško delo spodbuja pristnejše medsebojne odnose, povezovanje, brisanje socialnih razlik, solidarnost in utrjevanje kulta dela. Prebivalci so se sčasoma povezali v enotno skupnost z močno lokalno identiteto in občutkom osebne odgovornosti za skupne zadeve. Po drugi strani pa je udarniško delo spodbujala močna in dobro pripravljena propaganda, ki je vršila politični, moralni in socialni pritisk. Prisotna je bila tudi materialna stimulacija, saj je bilo določeno število udarniških ur pogoj za pridobitev stanovanja.³¹ Ko je udarniško delo drugod po Sloveniji in Jugoslaviji po letu 1950 že zamiralo, so ga v Velenju nadaljevali; vanj je bilo vključenih več kot 70 %, po nekaterih podatkih pa celo

³⁰ Jože Hudales, 2015, str. 99–120.

³¹ Hudales, 2015, str. 118–126.

87 % za delo sposobnega prebivalstva.³²

Ne glede na ideološki prizvok in potek akcije »od zgoraj navzdol«, lahko velenjsko udarniško delo zaradi številnih pozitivnih dolgoročnih družbenih učinkov, oprijemljivih rezultatov in specifičnega lokalnega konteksta označimo za družbeno inovacijo. Tradicija udarniškega dela je v mestu živa še dandanes in odseva v zelo razvitem in formaliziranem prostovoljstvu, ki je tudi dediščina močne kolektivne zavesti prebivalstva. To dokazuje tudi naziv Prostovoljstvu prijazno mesto, ki ga je Mestna občina Velenje prejela že sedmo leto zapored. Ena najodmevnejših sodobnih udarniških akcij je bila obnova letnega kina ob Škalskem jezeru leta 2009, ko je bilo opravljenih več kot 1500 ur dela.³³

Slika 4. Z udarniškim delom so v Velenju zgradili veliko objektov družbene infrastrukture, kot na primer kotalkališče v Sončnem parku (avtor neznan, gradivo hrani Muzej Velenje).

Drugo pomembno obdobje z vidika družbenih inovacij je okoljska kriza v 80. letih prejšnjega stoletja. Posledice intenzivnega izkopavanja premoga in proizvodnje električne

³² Hudales, 2015, str. 122–123.

³³ Dimitrij Amon, Obnova letnega kina ob Škalskem jezeru (osebni vir).

energije so se čedalje bolj začele kazati v čezmerni onesnaženosti pokrajinskih sestavin: zraku, vodah, prsti in rastju, ki so močno načele kakovost življenjskega okolja.^{34,35} Na degradacijo okolja so leta 1986 prve začele opozarjati kulturne skupine v obliki kulturno-umetniških akcij, ki jim je junija istega leta sledila javna tribuna o varstvu okolja.³⁶ Množično mobilizacijo lokalne skupnosti pa je spodbudila informacija, da bo v Šaleški dolini postavljeno odlagališče radioaktivnih odpadkov. Protestni shod na Titovem trgu 8. novembra 1987,³⁷ ki naj bi se ga udeležilo okrog 15.000 ljudi, simbolizira začetek ekološkega gibanja (Slika 5), ki je odločno nasprotovalo nadaljnjim okolju škodljivim posegom, zahtevalo temeljito ekološko sanacijo termoelektrarne in povzročilo daljnosežne okoljske, politične in gospodarske spremembe. Gibanje je zaslužno za prvi ekološki referendum v Jugoslaviji, na katerem je več kot 80 % volivcev podprlo zahtevo po ekološki sanaciji Termoelektrarne Šoštanj. Leta 1988 so v Zavodnjah ustanovili Šaleško ekološko društvo, leto pozneje pa občinski odbor stranke Zeleni Slovenije. Gibanje je s svojimi jasnimi in strokovno podprtimi zahtevami in pritiski na oblasti prispevalo k okoljski sanaciji³⁸ in prehodu na čistejše

³⁴ Ivan Kolar, »Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline,« Zbornik gozdarstva in lesarstva (1989), str. 121.

³⁵ Natalija Špeh in Dušan Plut, »Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000«, GeoJournal 54 (2001): str. 570.

³⁶ Peter Rezman, »Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 152–153.

³⁷ Pri organizaciji shoda so dejavno sodelovali tudi predstavniki velenjske občine, Zveze socialistične mladine Slovenije in sindikatov ter celo predstavniki podjetij, ki so bila takrat med največjimi onesnaževalci okolja (Mojca Ževart in Emil Šterbenk, Zeleno Velenje. 30 let po ekološki revoluciji (Velenje, 2017), str. 17.
Spletni vir: <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/Bro%C5%A1ure,%20dokumenti/MOV%20-%20ekorevolucija%20www.pdf>

³⁸ Sanacija se je pričela že dva meseca pred protestnim shodom s pripravo Ekološkega sanacijskega programa za TEŠ. V prvi polovici 90. let sta ji

tehnologije, nakopičeno lokalno znanje pa je prispevalo tudi k ustanovitvi Visoke šole za varstvo okolja. Velenje je dandanes v evropskem prostoru prepoznaven primer uspešne okoljske sanacije.³⁹

Zaradi opolnomočenja lokalne skupnosti, usklajevanja interesov med številnimi akterji in uspešne sanacije okolja je šaleško ekološko gibanje retrospektivno prepoznano kot družbena inovacija. Primer nas uči, kako pozitivne in daljnosežne spremembe je mogoče doseči pod vodstvom naprednih, ambicioznih in odločnih posameznikov z uspešno mobilizacijo celotne lokalne skupnosti ter sodelovanjem med različnimi akterji (podjetji, kulturniki, civilno družbo, sindikati, lokalno oblastjo).

Slika 5. Nezadovoljni in zaskrbljeni prebivalci na velikem ekološkem shodu na Titovem trgu niso skoparili z zahtevami. (Foto: Lojze Ojsteršek, gradivo hrani Muzej Velenje)

sledila sanacijska programa za zrak in vode (Ževart in Šterbenk, 2017, str. 38–41). Sanacijo okolja v Šaleški dolini sta izvajali lokalni podjetji Esotech in Erico, nekoč del velenjskega Premogovnika, ki sta primer uspešne osamosvojitve od nekdanje matice.

³⁹ Ževart in Šterbenk, 2017, str. 51.

Obdobje tranzicije po letu 1991 ni bistveno prizadelo velenjskega gospodarstva, so se pa s postopnimi družbenimi in gospodarskimi spremembami, kot sta terciarizacija in razvoj malih in srednjevelikih podjetij, razgalile določene potrebe. Ena od teh je bila pomanjkanje ustreznih prostorov za mlade, v katerih bi se lahko socializirali in ustvarjali. Občina je potrebam prislughnila in mladim leta 1996 odstopila prostore današnjega Kluba eMCe plac pri Rdeči dvorani. Istega leta je bil ustanovljen Mladinski center Velenje, eden prvih v Sloveniji, in pričel razvijati programe na področjih mednarodne mobilnosti mladih in socialne varnosti. V istih prostorih je izvajal tudi kulturne, izobraževalne in zabavne prireditve⁴⁰ (Slika 6). Nekaj let pozneje je bilo uvedeno počitniško delo za dijake, ki uspešno poteka še danes. Vse to je prispevalo k slovesu mesta z zelo aktivnim mladinskim delovanjem in zelo angažirano mladino.⁴¹ V prvih letih po vstopu Slovenije v Evropsko unijo pa so se v Velenje prenesle nekatere dobre prakse mikropodjetništva: med njimi prednjači Saša inkubator, ustanovljen leta 2007 po vzoru tujih podjetniških spodbujevalcev.⁴² Namen inkubatorja je zadržati mlade talente v regiji, spodbujati zagon novih podjetij ter nuditi podporo pri njihovem hitrejšem razvoju in rasti.⁴³

Leta 2008 je v svetu nastopila finančna in pozneje še gospodarska kriza. V Velenju zaradi usmerjenosti v energetski sektor in uspešne preobrazbe Gorenja v inovativno in globalno konkurenčno podjetje razen stečaja Vegrada ni pustila večjih posledic. Vseeno pa je mesto v zadnjih letih vse bolj vpeto v širše družbeno-gospodarske in politične tokove, ki jih zaznamuje neoliberalizem, s prihodom novih lastnikov

⁴⁰ Zgodba eMCe placa. Spletni vir: <https://emceplac.si/zgodba/>

⁴¹ Jernej Tiran, David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, »Vrednotenje družbene trajnostnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja«, Geografski vestnik 91, št. 2 (2019), str. 80. (dalje Tiran s sodelavci).

⁴² Leta 2017 so ustvarili 23 novih delovnih mest (Tiran s sodelavci, 2019).

⁴³ Tiran s sodelavci, 2019, str. 81.

Slika 6. Računalniško tekmovanje v prostorih eMČe placa na prelomu tisočletja. Velenje je danes širše znano po razviti mladinski politiki in številnih prireditvah, namenjenih druženju, ustvarjanju in izobraževanju mladih. (Avtor neznan, fotografijo hrani Arhiv MC Velenje)

oziroma menedžerjev iz drugih delov Slovenije (Termoelektrarna Šoštanj) ali celo iz tujine (Hisense) pa se zmanjšuje družbena odgovornost podjetij.⁴⁴ Prožnost mesta v razmerju do izzivov, ki jih prinašajo vzorci neoliberalnega razvoja, lahko merimo s številnimi novimi praksami, storitvami in organizacijskimi oblikami, ki so se od začetka krize razvile v socialni dejavnosti, izobraževanju, mobilnosti, informiranju, participaciji in urbani regeneraciji (Slika 7). Skupno jim je, da so prebivalcem večinoma namenjene brezplačno⁴⁵ ter močno spodbujajo socialno vključevanje ter medgeneracijski in medkulturni dialog. S tega vidika v veliki meri temeljijo na vrednotah socializma in industrializma, ki so v mestu prisotne še dandanes.

⁴⁴ Bole s sodelavci, 2018.

⁴⁵ Veliko teh inovacij je financiranih pod okriljem projekta Socialna košarica, ki obsega še številne druge zakonsko neobvezne oblike pomoči (zavetišče za brezdomce, enkratna izredna denarna pomoč, brezplačno pravno svetovanje itn.).

Slika 7. Velenje je družbeno inovativno tudi v izobraževanju: leta 2018 je zaživel projekt Vzorčno mesto, zasnovan kot živi laboratorij, ki obiskovalcem s pomočjo interaktivnega učenja spodbuja radovednost in približuje znanost. (Foto: Vzorčno mesto)

Preglednica 3: Seznam prepoznanih družbenih inovacij v Velenju.

Tip	Družbena inovacija	Čas nastanka
nova praksa	udarniško delo	1945
nova praksa	izgradnja novega mesta	1945
nova pravila/predpisi	krajevni samoprispevek	1970
nova praksa	dobre prakse urbanega vrtičkarstva	1974
družbeno gibanje	ekološko gibanje konec 80. let	1987
nova storitev	Pikin festival	1989
nova organizacijska oblika	mladinski klub eMCe Plac	1996
nova praksa	počitniško delo za dijake Čisto moje Velenje	2002
nova organizacijska oblika	SAŠA inkubator	2007
nova storitev	brezplačni javni prevoz Lokale	2008

nova storitev	Mestna blagajna	2010
nova praksa	revitalizacija prostorov Stare pekarne	2012
nova storitev	brezplačno drsališče	2013
nova praksa	Hiša bendov	2014
nova storitev	sistem izposoje koles Bicy	2014
nova organizacijska oblika	Udarnik MC Velenje	2015
nova storitev	inovativni izobraževalni programi Ljudske univerze: Planet generacij, Vzorčno mesto	2017
nova praksa	počitniško varstvo za otroke	2018
nova storitev	brezplačni prevozi Kamerate – za starejše in gibalno ovirane	2018
nova storitev/proizvod	spletni portal za pobude meščanov Sooblikujmo Velenje	2018
nova praksa	brezplačni prostori za društva	neznano

Kot smo omenili, smo v projektu skupaj z domačini prepoznavali lokalne razvojne težave in izzive in iskali rešitve zanje. Razvrščanje težav po pomembnosti je dalo zanimive rezultate, saj so se v javnosti pogosto omenjane težave z albansko skupnostjo znašle povsem na dnu seznama, na vrhu pa so pristala vprašanja, povezana z gospodarstvom in njegovimi družbenimi učinki (preglednica 4). Za tri najbolj pereča družbena vprašanja smo na tretji delavnici iskali praktične rešitve po vnaprej pripravljeni metodologiji (slika 8).

Preglednica 4: Najbolj pereča vprašanja v Velenju po mnenju udeležencev delavnic.

1	ranljivo, na dveh podjetjih temelječe gospodarstvo
2	nejasna prihodnost po zaprtju premogovnika
3	izseljevanje izobraženih mladih
4	zmanjševanje družbene odgovornosti podjetij

5	»knapovska mentaliteta«: zaprtost, klientelizem, strah pred inteligenco
6	prevelika vloga politične pripadnosti v odločevalnem procesu
7	prometni sistem, ki temelji na avtomobilu
8	fragmentiranost visokega šolstva
9	naraščajoča nestrpnost proti »neavtohtonemu« prebivalstvu
10	neintegriranost albanske skupnosti

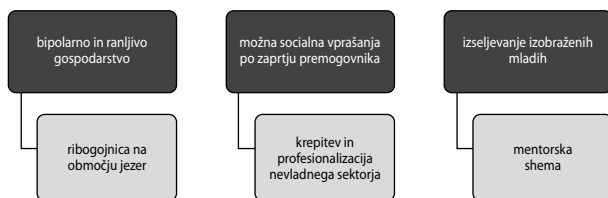
Rešitev prvega vprašanja, tj. ranljivega, na dveh podjetjih temelječega gospodarstva, smo iskali v diverzifikaciji gospodarstva. Udeleženci delavnice so namesto razvoja turizma, ki se je marsikomu zdel nerealen, predlagali postavitve ribogojnice na območju jezer v obliki javno-zasebnega partnerstva, ki bi ga omogočil tudi zakon o zapiranju premogovnika. Ribogojnica bi zaposlovala do 80 ljudi, tako za gojenje rib kot za urejanje prostora, in omogočila tudi zaposlitev slabše kvalificiranim delavcem. Učinkovita raba naravnih virov, ki zaenkrat še niso docela izkoriščeni, bi pomenila nekakšno nadomestilo za izgubljena kmetijska zemljišča in spodbudila razvoj drugih gospodarskih panog.

Pri drugem vprašanju smo se osredotočili na možne socialne težave, ki bi se pojavile po zaprtju premogovnika⁴⁶ (revščina, socialna izključenost, kriminal, zmanjšanje družbene kohezivnosti). Mesto ima sicer dobro razvite socialne mehanizme in programe, vendar ob hujši krizi ti ne bi zadoščali. Udeleženci so zato za rešitev predlagali krepitev in profesionalizacijo nevladnega sektorja. Ta je v mestu sicer prisoten, a finančno in kadrovsko podhranjen. Okrepljen bi bil sposoben razviti inovativne socialne programe in s tem nuditi zaposlitev mladim diplomantom družboslovnih smeri, hkrati pa skrbeti za socialno vključenost brezposelnih prek

⁴⁶ V času delavnic se je zaprtje premogovnika, zlasti zaradi podnebne krize, znašlo v središču javnih razprav. Gorenje je bilo takrat kljub negotovosti in menjava lastništva razmeroma dobro stoječe podjetje. Če bi delavnice izvedli danes, bi bili zaradi napovedi množičnega odpuščanja v Gorenju rezultati bržkone drugačni.

prostovoljstva, priložnostnega dela in izobraževanja.

Tretje vprašanje, izseljevanje izobraženih mladih, zlasti diplomantov družboslovnih smeri, je med drugim posledica pomanjkanja ustreznih delovnih mest in preskromnega sodelovanja med izobraževalnimi ustanovami in podjetji. Rešitev, ki bi omilila težavo, so udeleženci videli v razvoju mentorske sheme, v kateri bi starejši, izkušeni delavci na mlajše prenašali znanje, jih usmerjali in usposabljali. Za to bi dobili tudi finančno spodbudo, hkrati pa bi se upokojili takoj, ko za to izpolnjujejo pogoje, in s tem svoje mesto prepustili mlajšim. Ti bi lahko uresničili svoj ustvarjalni potencial in ostali v domačem kraju.

Slika 8. Zamisli za reševanje glavnih razvojnih vprašanj v mestu, razvitih v participativnem procesu.

Sklep

V Uvodu smo zapisali, da izhajamo iz dveh konceptov, ki sta značilna za razvoj industrijskih mest po svetu: to sta učinek zaklepanja in iskanje novih poti. Učinek zaklepanja najdemo v Velenju že v analizi simbolov mesta, najbolj očiten pa je v odsotnosti industrijske dediščine v uradnih občinskih dokumentih – kot da bi mestne oblasti skušale »prodajati« investorjem generično podobo mesta, ki je »zeleno«, »svetlo«, »inovativno«. Vse te oznake sicer lahko pripadajo Velenju, a zgrešijo njegovo bistvo kot mesta z bogato industrijsko dediščino in značilnimi pozitivnimi vrednotami, povezanimi z njo. Tudi iz analize pripovedi lahko izluščimo prvine učinkov zaklepanja. Nekatere prevladujoče pri-

povedi tako omenjajo klientelizem in nepotizem (»knapovska mentaliteta«) in z njim povezanim občutkom družbene in politične hegemonije »elit«, ki izhajajo iz prevladujočih gospodarskih panog v občini. Vsi ti pojavi so zelo značilni za industrijska mesta in lahko vodijo v spiralo nazadovanja, odseljevanja mladih in dušenja ustvarjalnosti.

A hkrati lahko opazimo tudi določene prvine iz drugega koncepta, ki se imenuje »iskanje novih poti«. Zlasti iz analize družbenih inovacij je vidno, da je bilo Velenje vedno ne samo tehnološko, ampak tudi družbeno inovativno. Ne le na lokalni, temveč tudi na nacionalni ravni je mesto nemalokrat izkazalo svojega »pionirskega duha«, na primer z ekološkim gibanjem, znanilcem širših družbenopolitičnih gibanj. Iskanje novih poti na osnovi obstoječe tradicije in vrednot je opazno tudi na simbolni ravni: nekateri stari proizvodni objekti se uporabljajo za novejša ustvarjalne dejavnosti, turistična ponudba vključuje tako dediščino socializma kot industrializma, oboje pa je navdih uspešnim kulturnim ustvarjalcem (pisatelji, glasbeniki). Tudi nekatere prevladujoče pripovedi prebivalcev in prebivalcev so optimistične in govorijo o družbeno kohezivnem mestu, v katerem sta prostovoljstvo in družbena zavzetost še vedno pomembni vrednoti, ki se ohranjata iz polpretekle zgodovine, v katerem je lepo živeti zaradi zelenega okolja in možnosti rekreacije, v katerem se na osnovi težavnih preteklih izkušenj razvijajo nova znanja in novi poklici (zelena energetika, varstvo okolja) ...

V tretjem delu raziskave smo skušali prispevati k iskanju novih poti Velenja na osnovi že omenjenih prednosti in nevarnosti. Menimo, da imajo družbene inovacije, ki smo jih zasnovali v projektu, velik potencial; predlagali so jih lokalni poznavalci, izhajajo iz obstoječe tradicije in, nenazadnje, ponujajo rešitve za najbolj pereča lokalna vprašanja. Ideja o vzpostavitvi ribogojnice, na primer, temelji na naravnih virih, hkrati pa je skladna s težnjami po diverzifikaciji gospodarstva. Ideji o krepitvi nevladnega sektorja in mentorski shemi pa temeljita na družbenem kapitalu, ki odseva v podpori socialni vključenosti, tradiciji prostovoljstva in medgeneracijskega dialoga ter solidarnosti. Mentorska shema je doda-

tno zanimiva z vidika uporabe in ohranitve skritega znanja, enega najpomembnejših elementov industrijske kulture⁴⁷ ter generatorja novih idej, rešitev in znanj.⁴⁸ Omenjene družbene inovacije so potencialno prenosljive tudi v druga mala industrijska mesta. Vendar so zaenkrat še na ravni idejne zasnove, zato je treba preučiti možnost izvedbe in jih nadalje razvijati.

Zdi se, da mesto označuje izrazita dvojnost, da krvari med učinkom zaklepanja na eni in iskanjem novih poti na drugi strani. Ta dvojnost se izkazuje na mnogih ravneh: po eni strani je prevladujoča pripoved intervjuvancev, da gre za ponosno večkulturno mesto, talilnico narodov bivše Jugoslavije, po drugi strani pa obstaja v družbi pripoved o »nevarnosti« in družbeni izključenosti albansko govorečih priseljencev. Po eni strani občina veliko vlaga v delovanje različnih društev in nevladnega sektorja ter spodbuja prostovoljstvo, po drugi strani pa se otepa očitkov o klientelizmu in političnem nepotizmu. Intervjuvanci iz gospodarskega sektorja so omenjali v svet odprto in inovativno gospodarstvo, v katerem so domači lastniki podpirali tudi družbeno-kulturni razvoj lokalne skupnosti, po drugi strani so taisti lastniki prodali Gorenje tujemu lastniku, ki ne slovi po razviti družbeni odgovornosti. V mestu obstajajo parole o »mladem mestu«, a hkrati je Velenje demografsko eno najbolj ogroženih mest v Sloveniji.⁴⁹ Lokalne strategije postavljajo v ospredje kakovostno bivalno in zeleno okolje, po drugi strani se razmišlja o sežigalnici odpadkov in se ne problematizira trase tretje razvojne osi iz okoljskih vidikov. Ta protislovja niso nekaj nujno negativnega: lahko so poligon za široko razpravo o prihodnjem razvoju Velenja in ponovnem ovrednotenju njegovega največjega notranjega vira, to je industrijske tradicije in z njo povezanih pozitivnih vrednot lokalnega prebivalstva.

⁴⁷ Görmar in Harfst, 2019, str. 106.

⁴⁸ Ragna Seidler-de Alwis, Evi Hartmann, »The use of tacit knowledge within innovative companies: know-ledge management in innovative enterprises«, *Journal of Knowledge Management* 12, št. 1 (2008): str. 133.

⁴⁹ Peter Repolusk, »Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 213–227.

Zahvala

Prispevek temelji na mednarodnem projektu BRIGHT FUTURE, ki ga sofinancirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (H6-8284) in Obzorje 2020 v okviru programa JPI Urban Europe, ter raziskovalnem programu Geografija Slovenije (P6-0101), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Vse zahvale gredo številnim prebivalkam in prebivalcem Velenja, ki so posvetili svoj čas za izvedbo te raziskave.

Viri in literatura

- Beyers, Leen »From Class to Culture: Immigration, Recession, and Daily Ethnic Boundaries in Belgium, 1940s–1990s«, *International Review of Social History*, št. 53-1 (2008), str. 37.
- David Bole, Primož Gašperič, Drago Kladnik, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, "T 3.2: Industrial town semiotics: case study town of Velenje, Slovenia," ZRC SAZU (Ljubljana, 2018), 11 str.
- Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer, »Social Innovation: A Sympathetic and Critical Interpretation«, v: *Social Innovations in the Urban Context*, ur. Taco Brandsen, Sandro Cattacin, Adalbert Evers, Annette Zimmer (e-book, 2016): str. 8.
- Simona Cavallini, Rossella Soldi, Julia Friedl, Margherita Volpe, »Using the Quadruple Helix Approach to Accelerate the Transfer of Research and Innovation Results to Regional Growth«, *Committee of the Regions*, (2016), 158 str.
- Hannah Della Bosca, Josephine Gillespie, »The coal story: Generational coal mining communities and strategies of energy transition in Australia«, *Energy Policy*, št. 120 (2018), str. 734–740.
- Amon Dimitrij, *Obnova letnega kina ob Škalskem jezeru* (osebni vir).

- Empowering people, driving change: Social innovation in Europe, (Luxembourg, 2011), str. 9, spletni vir: <http://ec.europa.eu/DocsRoom/documents/13402/attachments/1/translations/en/renditions/native>
- Jean-Marc Fontan, Juan-Luis Klein, Diane-Gabrielle Tremblay, »Social Innovation at the Territorial Level: from Path Dependency to Path Building«, v: The Challenge of Social Innovation in Urban Revitalization, ur. Paul Drewe, Juan-Luis Klein, Edward Hulsbergen (e-book, 2008): str. 18.
- Claire Gordon, »Identifying social innovations in industrial towns: a comparative perspective«, (London, 2019), 41 str.
- Franziska Görmär, Jörn Harfst, »Path Renewal or Path Dependence? The Role of Industrial Culture in Regional Restructuring«, Urban Science, št. 3–4 (2019), str. 106.
- Jože Hudales, »Življenje v novem mestu: Velenje in njegove urbane identitete 1945–1960«, (Ljubljana, 2015), str. 19–20.
- Intervjuji z 23 udeleženci v Velenju. Osebni viri, 2018.
- Catherine Kohler Riessman, »Narrative Analysis«, v: Narrative, Memory and Everyday Life, ur. Nancy Kelly in ostali (2005), str. 6.
- Ivan Kolar, »Umiranje smreke v gozdovih Šaleške doline«, Zbornik gozdarstva in lesarstva (1989), str. 121.
- Kozina Jani, »Vrednote industrijskega mesta v post-socialističnem kontekstu«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 111–122.
- Jani Kozina, David Bole, Primož Gašperič, Peter Kumer, Primož Pipan, Jernej Tiran, »Locals' narratives: case study town of Velenje, Slovenia«, spletni vir: https://giam.zrc-sazu.si/sites/default/files/t3.3_report_venenje_final_en.pdf (2018).
- Peter Kumer, »Znaki in simboli socializma in industrije v Velenju«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 123–135.

- Miran Lukaček, »Premogovniška dejavnost in njen vpliv na površinsko območje Šaleške doline«, (Velenje, 2019), 307 str.
- Regine Mathias, »Regional identity in the making? Industrial heritage and regional identity in the coal region of Northern Kyūshū in Japan«, v: Industrial Heritage and Regional Identities, ur. Christian Wicke, Stefan Berger, Jana Golombek (2018), str. 136.
- Rok Poles, »Z radirko skozi mesto: kaj je še ostalo od mesta moderne?«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 81–98.
- Peter Repolusk, »Demografska analiza Mestne občine Velenje: »mlado mesto« Velenje, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 213–227.
- Peter Rezman, »Ekološko protestno gibanje Velenjske kotline«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 152–153.
- Alexia Sanz-Hernández, »How to change the sources of meaning of resistance identities in historically coal-reliant mining communities«, Energy Policy, št. 139 (2020), 11 str.
- Ragna Seidler-de Alwis, Evi Hartmann, »The use of tacit knowledge within innovative companies: knowledge management in innovative enterprises«, Journal of Knowledge Management 12, št. 1 (2008): str. 133.
- Spletni vir: <http://arhiva.velenje.si/0-www-4/Datoteke/Bro%C5%A1ure,%20dokumenti/MOV%20-%20ekorevolucija%20www.pdf>
- Miroslav Šifta in Pavel Chromý, »The Importance of Symbols in the Region Formation Process«, Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography, št. 71.2 (2017), str. 98–113.

- Pina Špegel, »Družbena transformacija Velenja iz industrijskega mesta v kulturno središče Šaleške doline«, diplomsko delo Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem (Koper, 2011), 153 str.
- Natalija Špeh in ^{Jani} Dušan Plut, »Sustainable landscape management in Slovenia: Environmental improvements for the Velenje coal mining community 1991–2000«, *GeoJournal* 54 (2001): str. 570.
- Marjan Tamše, »Perspektiva razvoja Šaleške doline«, v: Šaleški razgledi 11, Zbornik 1994/95, ur. Ivo Stropnik (Velenje, 1994), str. 126.
- Jernej Tiran, David Bole, Primož Gašperič, Jani Kozina, Peter Kumer, Primož Pipan, »Vrednotenje družbene trajnosti malega industrijskega mesta: primer Velenja«, *Geografski vestnik* 91, št. 2 (2019), str. 80. (dalje Tiran s sodelavci).
- Maja Topole, »Vpliv geografskih razmer na poselitev in promet v Mestni občini Velenje«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 28.
- Geoff Willson, »Community resilience: path dependency, lock-in effects and transitional ruptures«, *Journal of Environmental Planning and Management*, št. 57-1 (2014), str. 1–26.
- Zgodba eMCe placa. Spletni vir: <https://emceplac.si/zgodba/>
- Matija Zorn, Jernej Tiran, Mateja Breg Valjavec. »Pokrajinska preobrazba Velenjske kotline zaradi pridobivanja lignita«, v: Velenje, industrijsko mesto v preobrazbi, CAPACities 4, ur. David Bole (Ljubljana, 2020), str. 202–212.